

בין דימונה לושינגטון

אפרים ענבר

זכי שלום, **בין דימונה לושינגטון: המאבק על פיתוח האופציה הגרעינית של ישראל**
1968–1960, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, הציונות ומורשת בן-גוריון, הוצאת הספרים
של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, קריית שדה-בוקר 2004, 334 עמודים

זכי שלום, חוקר ידוע של מדיניות החוץ והביטחון של מדינת ישראל בשנותיה הראשונות, סוקר בספרו את ראשיתה של התוכנית הגרעינית של ישראל מתוך התמקדות ביחסי הגומלין בין ירושלים לושינגטון. זוהי כמובן סוגיה מדינית-בטחונית שאין אולי חשובה ממנה. הספר מציג מחקר יסודי ביותר המתבסס על מקורות ראשוניים מגוונים שרובם טרם נחשפו ברבים. הספר הוא תוצר של עבודת איסוף מרשימה ביותר בארכיונים בארץ ובחו"ל. חלק מהסיפור על פיתוח האופציה הגרעינית בישראל כבר מוכר, בין השאר מתוך עבודות קודמות של המחבר עצמו, אך הספר מגיש בעברית קולחת את תולדות ראשיתה של תוכנית הגרעין של ישראל ואת ההתדיינות עם הממשלים האמריקניים בנושא. יש לציין את הכתיבה הזוהירה והמאופקת בנושא שרבים מתפתים בו לספקולציות ולדברי רכילות לא מבוססים. התבססות המחבר על מקורות גלויים וכתובים בלבד ודאי הסכה לו עיכובים ומפח נפש שעלולים לצמוח ממשפגש עם משרדי הצנזור בארץ. אך ייתכן שהחלטת המחבר שלא להשתמש בראיונות עם אישים שנטלו חלק באירועים המתוארים מנעה ממנו חשיפת גוונים ותובנות מועילות ומעשירות, שמסמכים יבשים אינם מסוגלים לספק.

מתוך מחקריו הקודמים מכיר המחבר היטב את תפיסותיו הבטחוניות והמדיניות של דוד בן-גוריון, הוגה תוכנית הגרעין של ישראל. תיאור דרכו של בן-גוריון בסוגיה הגרעינית הוא אמין מאוד – מעבר להתבססות על המסמכים המצוטטים. המחבר מספק את הרקע הפוליטי הפנימי בשלהי כהונתו של בן-גוריון כראש ממשלה, המאפשר הבנה טובה יותר של ההתנהלות הישראלית בנושא בתקופה ההיא.

לאורך כל הספר ניכרת ההכרה הנכונה שמדיניות החוץ של מדינה מושפעת לא מעט מתשומות של הדינמיקה הפוליטית הפנימית. המחבר משכיל להפנות את תשומת לבו של הקורא להשתלשלויות ולתהפוכות של הפוליטיקה הפנימית בישראל וגם בארצות-הברית שיצרו מגבלות ועכבות, אך גם אפשרויות חדשות. הספר מנתח היטב את מהלכיו של לוי אשכול, יורשו של בן-גוריון, שידע לנצל את חולשתו הפוליטית (בגלל המאבק שניהל בו

קודמו) כדי לדחות לחצים אמריקניים כבדים שנועדו להשיג פיקוח על תוכנית הגרעין של ישראל. בדומה מובא השיפור במעמדו הפוליטי של הנשיא ג'ון קנדי במהלך כהונתו כאחד הגורמים המסבירים את השינוי שחל במדיניות האמריקנית כלפי המיזם הגרעיני בדימונה – מהבנה ופרופיל נמוך בשנת 1961 להתנגדות בוטה בשנת 1963.

המחבר מספק לקורא את ההקשר הבין-לאומי של התנהגותן של המדינות המעורבות בסיפור הגרעיני הישראלי. רוב תשומת הלב נתונה כמובן לישראל ולארצות-הברית, מתוך בחינת ההיגיון האסטרטגי שבהתנהלותן. ישראל מתוארת כמדינה החשה מאוימת והחוששת לעצם קיומה בסביבה עוינת. פיתוח האופציה הגרעינית מוצג כניסיון נחוש לרכישת פוליסת ביטוח למדינה היהודית. לעומת זאת, ארצות-הברית מתוארת כמעצמה המיטלטלת בין אינטרסים שונים. המחבר מצביע על סדר יום עמוס של וושינגטון שאינו מאפשר התמקדות לאורך זמן בבעיה של הפיתוח הגרעיני בישראל. אי-הנכונות של וושינגטון לספק ערובות ביטחון למדינת ישראל – מדינה המסוכסכת עם שכניה – היא בסופו של דבר המגבלה העיקרית אל מול הנחישות של ישראל ויכולתה של ירושלים לתמרן דיפלומטית במרחבי תמרון קטנים יחסית אל מול מעצמה עולמית כארצות-הברית.

הרגישות הגדולה אל ההקשר הפוליטי הפנימי והחיצוני באה לידי ביטוי עיקרי בניתוח הדו-שיח שהתנהל בין ארצות-הברית לבין ישראל מאז הבחינה וושינגטון בתחילת בניית הכור הגרעיני בדימונה ומאז עמדה על ההשלכות הצבאיות של הפעילות בכור הזה. דו-שיח זה ראשיתו בתחילת שנות השישים, ובראייה לאחור שנים אלה היו התקופה שעוצבה בה מדיניות העמימות של ישראל, והוא מתואר בפירוט רב, בבהירות ותוך כדי מתן רקע מתאים להתנהגותם של מקבלי ההחלטות. גם ספר זה מתקן את דמותו של לוי אשכול ומאיר את סגולותיו המדיניות. ראש הממשלה שנכנס בדחילו ורחימו לנעליו הגדולות של בן-גוריון מתגלה כמדינאי רב כשרונות בעל סבלנות רבה, המנצל עד תום את חולשתו הפוליטית מבית ואת מגבלותיה המדיניות של ארצות-הברית כדי להימנע מלהיענות לדרישות האמריקניות התקיפות, המלוות לעתים באיומים, לפקח על הכור בדימונה. אשכול השכיל לעכב את השגת המטרות האמריקניות עד כדי יצירת תנאים נוחים יותר לישראל להמשיך פיתוח המיזם הגרעיני ללא פיקוח אמריקני יעיל. ישראל הצליחה לקבע מצב זה בלי להגיע לקרע ביחסים עם ארצות-הברית. יתר-על-כן, אשכול הצליח להרחיב את תשתית הידידות האמריקנית כלפי ישראל וזו התרחבה גם לאספקת נשק קונבנציונלי.

בפרק החמישי המחבר פורס לפני הקורא את הדיונים ואת הוויכוחים שהתעוררו בארץ בנושא פיתוח האופציה הגרעינית ומפריך את הטענה המושמעת לעתים בספרות ובפובליציסטיקה על היעדר דיון ציבורי (או אפילו דיכוי בידי הממשלה) בנושא בטחוני מהמעלה הראשונה, ועל פגיעה לכאורה בדמוקרטיה הישראלית. אכן, הפתיחות שהתגלתה מפתיעה בהתחשב בעובדה שישראל בשנות השישים היתה דמוקרטיה מתגוננת האפופה סכנות קיומיות. נראה שזכי שלום צודק בהעניקו 'אות כבוד' (עמ' 98) לחברה הישראלית על בשלותה ובגרותה שאפשרו דיון מעמיק של חוגים רחבים, אנשי רוח ואנשי מעשה, בשאלה גורלית למדינת ישראל.

יתר־על־כן, בראייה לאחור המחבר מצביע על כך שהתבדו החששות של המתנגדים לפיתוח האופציה הגרעינית בישראל מפני ההשלכות האפשריות של הכור בדימונה. ארצות־הברית לא התנערה מישראל על אף התנגדותה לתפוצה גרעינית. גם מצרים שהעלתה את האפשרות למלחמת מנע לא יצאה למלחמה לחסל את יכולתה הגרעינית של ישראל. מדינות המזרח התיכון לא הצליחו להשיג נשק גרעיני מאחרים, ואף לא מיהרו לפתח יכולת גרעינית עצמאית. ייתכן שהעידן של מונופול גרעיני ישראלי במזרח התיכון יגיע לקצו בשנים הקרובות, אך הסיבות לכך מורכבות מאוד וצודק זכי שלום שאין לתלות התפתחות מסוכנת זו בהחלטותיה של ישראל במאה הקודמת.

ספרו של זכי שלום הוא ספר חשוב המצטרף אל המועדון הקטן של ספרים טובים בנושא מדיניותה של ישראל בנושא הגרעיני.